

30-років
Чорнобильської
катастрофи

Степан ПАВЛЮК

**ЗБЕРЕЖЕНЕ
ВІД АТОМНОГО ПОПЕЛИЩА
ЗАЛУЧИТИ ДО СУЧАСНОГО
ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ,
А ЗАГУБЛЕНЕ — РОЗШУКАТИ**

Минає 30 років від смертоносного спалаху на атомній електростанції в м. Чорнобилі, яке знаходиться (чи й вже знаходилось?) в унікальному етнокультурному історичному пласті початків нашого безперервного генеалогічного шляху до національного буття. Цей етнокультурний масив називається Полісся (!).

Величезний етнографічний материк України, яким є етнографічне Полісся, став сьогодні страхітливим символом непоборної біди. Радіоактивний смерч смертельно вразив не лише в живе, але й все віками набуте — традиційну культуру, праснову нашого суспільного буття. Дошкулюючись своєї національної ідентичності, деякі слов'янські народи раз-у-раз звертають свої погляди до Полісся, на територію якого опиралася Київська Русь, маючи звідти бортний мед, хутра, хліб, тканини тощо і, що найцінніше — талановитих непокірних мужів. Древліани не пробачили необачності Ігореві; Святослав Володимирович не підкорився свавільному Святополку, наклавши за це головою.

Проте історична своєрідність цього регіону полягає, насамперед, у ще незбагненному досі традиційно-культурному багатстві. Для багатьох вчених — і, врешті, це виступає як аксіома — Полісся є слов'янським континуумом, землею, з якої розійшлися у різні боки слов'янські брати, розселившись поблизу праматері.

У пізніші часи цей унікальний масив, власне деяка його частина, залишився обіч активних історичних процесів, внаслідок чого щасливо законсервувалася цілісний, оригінальний пласт народно-традиційної культури, побуту, первісного етномовного матеріалу. І тільки тепер, коли українська народознавча наука, уже без методологічних викрутасів, підходила до об'єктивного висвітлення певних етногенетичних, етнокультурних явищ, Чорнобиль атомною блискавкою вразив генетичний код нації; водночас трагічна доля спіткала і етнокультурний фонд.

Коли горить будинок, з нього у числі перших виносять ікони, рятуючи тим самим своє майбутнє. Звичайно, при атомному пожаріщі, коли гине людина, але її ще можна врятувати, то всі зусилля — на порятунок. Духовно-естетичні зачекають. Однак ця пауза мусить бути не тривалою. Пам'ятаймо, як ще не осів радіоактивний пил, ще смертельно пломенів реактор, а мародерство вже почалось. Мародерам найбільше «полюбилися» ікони, унікальні

пам'ятки традиційної культури. І в цих кризових умовах молода Українська держава, розуміючи, що відтягування у порятунку унікальної національної спадщини призведе до непоправних втрат, вирішує, попри нестачу коштів, розпочати масштабні наукові програми з метою розгорнути роботи по виявленню, збереженню та глибинному аналітичному дослідженню широкої гами проблем у галузі народної професійної культури.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС, що сталася 26 квітня 1986 року, зумовила значні демографічні переміщення місцевого населення, викликала активний процес руйнування етнокультурної матриці етнографічної групи українців поліщуків, змінила динаміку соціальних процесів, порушила психологічну і біологічну адаптованість тощо; стала не лише екологічною, економічною, але й етнокультурною трагедією. Внаслідок масової міграції корінних мешканців Полісся в інші еколого-культурні зони та розпорошення окремих мікросоціумів (сільських громад) у новому середовищі, відбувається вгасання узвичаєного традиційного буття, а з ним втрачаються глибинні національні набутки. Матеріальні ж історико-культурні пам'ятки, що опинилися у безлюдній зоні відчуження, приречені на повне саморуйнування.

Перед українською державою, і в першу чергу перед народознавчою, лінгвістичною та іншими гуманітарними науками, постала невідкладна вимога — виявити, зафіксувати і зберегти усе, що стосується сфери культурно-історичного, духовного буття поліщуків, а також у зонах відселення.

Увесь обсяг невідкладних дій з метою якнайменших втрат культурної спадщини зони радіаційно забрудненого Полісся, передбачених Державною програмою, взяв на себе Інститут народознавства НАН України. У надскладних умовах гіперінфляції в Україні, що впливало на недостатнє фінансування усього спектру рятувальних, дослідницьких робіт, психологічний синдром перед атомною стихією, який охопив не лише українське суспільство, але й викликав планетарний переляк, — організувати довготривалі і постійно діючі фахові польові історико-етнографічні експедиції було справою особливо складною. З відстані більш ніж чверть століття з великим духовним піднесенням згадуєш ситуацію, коли колектив Інституту з громадянською відвагою сприйняв пропози-

цію про виконання Державної програми по виявленню, фіксації і збереженню історико-культурних пам'яток усього масиву Чорнобильського Полісся. Мої колеги проявили виняткову патріотичну позицію. Більше півсотні вчених одержимо трудилися, по декілька місяців щороку обстежуючи кожне уціліле село I, II і III-ї зон, фіксуючи ще донедавна побутуючі унікальні давньоукраїнські традиції духовного світу поліщуків. З небувалим завзяттям для успішної реалізації широкого народознавчого спектру програмних завдань трудився головний спеціаліст міністерства у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Ростислав Омеляшко.

Належного академічного стилю і системності у надскладних польових умовах роботи експедиції надавали їх керівники — Михайло Глушко і Ярослав Тарас. В результаті обстеження декількох десятків сіл зони відчуження, декількох сотень сіл зони обов'язкового відселення, 246 сіл у інших зонах радіоактивного забруднення та 60 населених пунктів, де компактно проживали переселенці, зібрано значну джерельну базу, що складає: тисячі аудіокaset з історико-етнографічною та лінгвістичною інформацією, понад 20 тисяч фотодокументів, сотні креслень та зарисовок, близько 100 годин відеоматеріалу, 68 документальних справ та біля десяти тисяч історико-етнографічних експонатів (у тому числі фрагменти 14 стародруків та рукописних книжок), знайдених переважно у зонах відчуження та відселення. У державних архівах виявлено біля тисячі документів XIX—XX ст., що стосуються історії сіл відчуженої зони. За програмою інвентаризації нерухомих пам'яток історії та культури обстежено кілька сот населених пунктів, в яких опрацьовано понад тисячу об'єктів, частина аналітично опрацьованих матеріалів лягла в основу наукових видань. Вперше в історії етнологічної науки в Інституті народознавства на замовлення Міністерства надзвичайних ситуацій розроблений класифікатор встановлення єдиної системи класифікації і кодування об'єктів етнічної спадщини Українського Полісся, який дає змогу створити повну, детальну та розгалужену систему, в якій надзвичайно швидко можна здійснювати внесення та пошук об'єктів за різними ознаками.

Розпрацював унікальний класифікатор заввідділом сучасної етнології д. і. н. Ярослав Тарас.

Державна програма всеохопної фіксації традиційної культури і побуту поліщуків, яка проводилась на базі Інституту народознавства НАН України, виявила відомості, що необхідні для різногалузевої наукової реконструкції — етнографії, фольклористики, лінгвістики тощо. Видані досі монографічні дослідження не вичерпують глибинного наукового аналізу ні генези явищ, ні домінантної мотивації їх еволюції чи відмирання. Збереження дохристиянського обрядово-звичаєвого пласту вагомо пояснює духовні витoki українців, їхній психоповедінковий колорит. Органічна пов'язаність обрядово-ритуальної сфери з господарсько-виробничою повніше атрибутує етнологенетичний аспект. Хліборобська зосередженість поліщуків, при великому спектрі господарських занять, що диктували природно-кліматичні умови, проявляється в багатстві обрядово-ритуальних сакральних дій як суто виробничого характеру, так вербально-магічного.

Реалізація державної програми по виявленню, фіксації та збереженню етнокультурного комплексу

радіоактивно забруднених зон насамперед не дозволила безслідно щезнути унікальній національній спадщині, а також дала можливість заповнити білі плями в етнічній історії українського та інших слов'янських народів. Разом з тим, здобуті наукові відомості та зібрані фактичні матеріали, впроваджені в культурний обіг, можуть стати потужним чинником соціально-культурної рекреації потерпілого населення.

Україна самотужки долає планетарну техногенну катастрофу, вишукує власні резерви, щоб мінімізувати жахливі наслідки, завдані українському народу. Світове співтовариство здебільшого співчуває, спостерігає й обговорює загальнолюдську проблему, схвалюючи чи дорікаючи Україні за вчинені ті чи інші дії, фактично нічим суттєвим не спричинившись у справі екологічної рекреації радіаційно зараженого масиву, а також стосовно запобігання від повторних викидів у повітря радіації зупинених реакторів. Маємо сподівання на загальноєвропейське усвідомлення, що небо над Україною і Європою єдине, а отже, зберігати його осіяним є справою спільною.